

הרב יואל פרידמן

הפטל - אילן או ירק לענין ערלה וברכות

הקדמה

בഹגדות של האילן והירק כבר דנו במאמר 'הגדרות אילן וירק בהלכה' (התורה והארץ ג' תשנ"ז), עמ' 398-428; ודין הפטל נידון בהרחבה בכמה מאמריהם בספר 'התורה והארץ', אך מפני שנתגלו לנו דברים חדשים, אמרנו 'נשנה פרק זה'.¹ אלו נודעו לנו בעיקר בעקבות סקירתו המלומדת של ד"ר שמואל זילכה, שסוכמה על ידי אג' מרדכי שומרון.² נקיים ונאמר שלאור הדברים, להלכה ולמעשה יש לסוג את צמח הפטל בתורו ירק, וכך כתוב הראשון לציוון הרה"ג מרדכי אליהו זצ"ל (במכתבו). כן הסיקו מו"ר הרה"ג יעקב אריאל שליט"א והרב יהודה הלוי עמייחי, וכן כתבו ב'הלכות הארץ' (הלכות ערלה, עמ' 43, סע' יב). עם זאת ברצוננו לעיין בדיין זה מכמה פנים.

א. מחלוקת הגאנונים והרא"ש

הגאנונים (מובאים בס' שבלי הלקט סי' קס)³ קבעו שאילן הוא צמח שיש לו גזע רב-שנתי, אך אם הצמח מתחדש מיד' שנה מן השורשים ולא מן הגזע, אז יש לסוגו בתורו ירק. יתכן שלרא"ש שיטה אחרת, וכך הוא כתב:
ובגמרא קאמר כל דבר שעושה פירות משנה לשנה, נקרא עץ, אבל כל דבר
שצריך לזרעו כל שנה, נקרא פרי הארץ...

לדבריו גם אם ההתחדשות היא מן השורש, יש להחשיב את הצמח ירק, אם הוא רב-שנתי 'יאין צריך לזרעו כל שנה'. בעלי התוספות⁴ דנו רבות בצמח הפטל ובשאר פירות יער שהיו מצויים בסביבתם, והם נחלקו האם יש לברך על פריים 'בורא פרי הארץ' או 'בורא פרי הארץ', אך לא לגמרי ברור מהי המחלוקת ביניהם. לא ברור האם כולן דנו באותו מין או במקרים שונים. יתכן גם שהם נחלקו בהלכות ברכות בלבד,⁵ ויתכן

1. עי' במאמרו של הרב יהודה הלוי עמייחי, 'פטל אילן או ירק', התורה והארץ ה עמ' 149-155; בתגובהנו שם, עמ' 156-157, ובהערהו של הרה"ג מאיר מאוז, שם, עמ' 158.

2. מרדכי שומרון, 'פטל אוסנה ואכמניות - אילן או ירק: סקירה מקצועית', אמונה עתיק 97 (תשע"ה), עמ' 52-48.

3. עי' התורה והארץ ג, עמ' 401-402.

4. תוס', ברכות מ ע"א, ד"ה איתיה.

5. מצד חשיבות הפרד.

שמחלוקתם נובעת מהבדלי ההגדרות של אילן וירק. מדברי הטור נראה כאפשרות האחרונה, ולדבריו מחלוקתם נובעת מן המחלוקת שבין הגאנונים לרא"ש; וזה לשון הטור (או"ח ס"ר ג):

על פירות הארץ בפה"א וסימן לידע איזהו פרי האדמה כל אילן שuousha פירות משנה לשנה נקרא פרי העץ אבל כל דבר שאין שרשו נשארין בארץ וצריכין לוזרעו בכל שנה נקרא פה"א: הילך היה אומר ה"ר יצחק (ר"ז הזקן) תותין הגדלין בסנה וכיוצא בהן מברכין עליהם בפה"ע שמין אילן הם. וה"ר יוסף כתב שיש לברך עליהם בפה"א לפי שמאצא בתשובה הגאנונים כל אילן שיבש בסיתוא וכלו גוזיה וטרפיה למגורי והדר פאררי משרשו מברכין עליו בפה"א וא"א הרא"ש ז"ל היה נוהג בדברי ר"י (ר"ז הזקן) ...

הטור בפירוש תולה את מחלוקת בעלי התוספות בעניין ה'תותים' (פטל?) בחלוקת שבין הרא"ש והגאנונים, ולדבריו ר"ז הזקן והרא"ש סברו שיש לברך על ה'תותים' 'בורא פרי העץ', ואילו לדעת הגאנונים יש לברך 'בורא פרי האדמה'. מזה יש להסיק שהם תיארו את ה'תותים' צמח שמתהדר מן השורשים ולבן נחלקו בו הרא"ש והגאנונים. השלחן עורך והרמ"א (או"ח ס"י רג סע' ב-ג) פסקו בምפורש כדעת הגאנונים, ולבן הסיקו של'תותים' דין יرك, ויש לברך על פירותתו 'בורא פרי האדמה':

[ב] על התותים הגדלים בסנה, בפה"א. הגה: שלא מקרי עץ אלא שמוסcia עלינו מעצנו, אבל מה שמוסcia עליו משרשו לא מקרי עץ, והני כיוון דכליה עציו למגורי בחורף והדר פרח משרשו, מברכין עליו בפה"א. [ג] על המאויז"ש, בורא פרי האדמה.

במהמשך לדברי הרמ"א, כתוב הט"ז (לשו"ע שם, ס"ק א) שمبرכים 'בורא פרי האדמה' על התותים שגדלים על שיחים בעיר. לעומת זאת, ה'ח'י אדם' סבור שהפטל הוא עז לכל דבר, וכך הוא מגיב לדברי הט"ז:

ומאלינעש ראייתי בעניין שהוא אילן ממש ומתקיים משנה לשנה, וכמדומה שגם 'ברומבר' מתקיים משנה לשנה, ולבן ראוי לברך על מאלינעס בפה"ע, והט"ז כתוב בפה"א ומסתמא לא ראה גידולן.

ה'ח'י אדם' טוען שאילו היה הט"ז רואה את גידול הפטל במז עניינו, בזודאי היה מסיק שהוא צמח המוגדר אילן, שהרי הוא מתקיים משנה לשנה. אך מסתבר שהט"ז ראה את הפטל, שכן אלו גדים ביערות ובמקומות רבים באירופה, ואף על פי כן הוא סבר שיש לסוגו בתור יرك. הבעיה היא שבדרך כלל יש סבר של צמחי פטל שמצוים יחד, ומזהו הסבר קשה מאד להזות את דרך הגידול של הענף הבודד של הפטל. כאן המקום להזכיר שלפני שנים⁶ ערכנו סיור לבדיקת דרך גידולו של הפטל. התברר לנו אז שהפרי גדול על הענפים הדוו-שנתיים, כאמור שבשנה הראשונה אין הענף או הנזר נוטן פרי, ורק בשנה השנייה מתקבל היבול. לאחר נתינת הפרי, הענף או הנזר מתנוון, ואז ההתחדשות

. ראה דוח של הסיוור הנ"ל ב'אמונת עתיר' שם, עמ' 146-148.

היא מן השורש. לאור הנ"ל רצינו להסביר שהצמיחה נחשב יرك. אך במקומות אחד ראיינו שלאחר קבלת הפרי, המכגדל גוזם את הענף, ובשנה לאחר מכן ההתחדשות היא מן החלק שמעל האדמה. כיון שראיינו שלפעמים דרך הגידול היא מן השורש ולפעמים מן הגזע, נמנעו מלהכריע בשאלת, והשารנו את דין הפטל בספק. לאחר שנים שמענו את סקירתו של ד"ר שמואל זילכה, והתברר לנו שיש שני סוגים של צמח פטל: האחד נותן יבול פעמי אחת בלבד על הענף הדו-שנתי ('פלורייקן') והסוג השני ('פרימוקן') נותן לפחות שני יבולים. יבול אחד – מיד בשנה הראשונה, ויבול שני בהמשך, מן הענפים הצדדים. אך המכנה המשותף בין שני הזנים של הפטל שאין הנצר מתקיים יותר משנתיים. גם בזני ה'פרימוקן' – לאחר נתינת היבול השני מן הענף הצדדי, הנצר יכול מתנוון וכלה. בכל הזנים ההתחדשות היא בדרך כלל מן השורש ולפעמים מצואו השורש. התברר שלפי הנראה, ראיינו בסיוור הראשוני את אחד מזני ה'פרימוקן', שגומו ממנו חלק מן הענף לאחר נתינת היבול, ובשנה לאחר מכן הצמח נתן פרי בענפים הצדדים. מה שלא ידועו הוא שככל מקרה כל הנצר יכול מתנוון. מזה למדתי שאמם 'אינה דומה שמיעה לראיה', אך גם יש לדעת איך להסתכל וכי怎 להבין את מה שרואים.

ב. תשובות האחרונים

גם הפוסקים האחרונים דנו על גידול הפטל⁷, וביניהם שני פוסקים ('דברי מלכיאל' ומהרש"ם) שתיארו היטב את גידול הפטל. שנייהם דנו בזני פטל 'פלורייקן', שבהם היבול הוא על הענף הדו-שנתי, ולאחר נתינת היבול הנצר מתנוון וכלה מלאו.

1. בשווית 'דברי מלכיאל' (ח"ה סי' קמג) נכתבו שלוש סברות שתומכות בסיווג צמה הפטל לירק. ראשית הוא כותב שאנו פוסקים כדעת הגאנונים, ולכן צמח שמתהדר מן השורשים הוא יرك. תשובהו השלישית היא, שאם נסוג את הצמח לאילן, נמצאת שפירוטיו אסורים עולמיות – וזאת לא מצאנו, שכן איסור ערלה אינו אלא שלוש שנים בלבד. תשובהו השנייה היא שיש להחשיב את מקום ההתחדשות, ויש להבחין בין מקרה שההתחדשות היא מצואור השורש לבין מקרה שההתחדשות היא מן השורשים (בתשובה זו נתמקד). וזה לשונו:

ועוד יש לומר דאף הסוברים שאם בשנה אחרת חזר וצומח הקנה מן השורש מיקרי אילן – היינו רק כשכלה בחורף כל הקנה ובאותו מקום עצמו חזר וצומח – זה אמרין דהוי אילן משום דהוי כאילו אותו הקנה קיים כמו שנים. אבל בנז"ד שהקנה צומח מן השורש **במקום אחר** – הרי אין זה אותו הקנה כלל...

7. חלקם דנו על הגדרת הפטל לאור מה שכתב הרב בעל התניא (סדר ברכות הננהין פ"ו אות ז; נדפס גם בשולחן עורך הרב או"ח ח"א כפר חב"ד: קה"ת, תשל"ח, עמ' קמץ), עלי למשל הרב יוסף זיון, 'בדין לערלה ובגדרי ברכה בפרי המאלינאס', יstorion ג (תשנ"ז), עמ' קנד-קס; שם מאמריהם נוספים, עמ' קנז-קעה.

ה'דברי מלכיאל' מסיג' ומגבל את דעת הרא"ש. לדעתו רק כשההתאחדות היא מהמקום שבו צמח הנצר בראשונה (צואר השורש), אז יש לראות בהתאחדות המשך של הצימוח הראשוני, להחשייב את הצמח רב-שנתי ולהגידרו אילן. אך בפטל ההתאחדות אינה מאותו המקום שבו צמח הנצר בראשונה. הפטל מתחדש מן השורשים, במרקח מהן הצמח הראשוני, ולכן אף לדעת זו אין לראות בכל הניצרים חלק מאותו צמח, אלא הנצר המתחדש הוא צמח בפני עצמו, וכיון שאנו רב-שנתי, מミילא יש להחשייבו יرك. כאן ראוי לציין, לאור סקירתו של ד"ר שמואל זילכה, שאמנם בדרך כלל ההתאחדות היא מן השורש, אך יש מקרים שבהם הצמח מתחדש מצואר השורש, ואז יש להחשייבו אילן.⁸ כאמור, נטיתתו של ש"ט 'דברי מלכיאל' היא להחשייב את הפטל יرك ממשתי סיבות אחרות: א. כיימא לנ' בגאנום, שرك כשההתאחדות היא מן הגזע נחשב הצמח אילן. ב. לא מצאננו צמח שאסור עלומית, ובאמור, אם נחשיב את הצמח אילן - יהיה הוא אסור לעולח ראייסור ערלב.⁹

2. שות מהרש"ם ذן אף הוא בדין הפטל, ובתבילה נוטה להחשייבו יرك, כי אין בצתמה ענף שיכול להתקיים יותר משנתים. הוא לומד קל וחומר ממה שכתב מהר"ם אלשיך לגבי החצילים (מובא בברכ' יוסף ס"י רצד), שכיוון שיבול הצמח מתמעט מדי שנה הוא מבחינה כמותית והן מבחינה איכותית, לכן נחשב החציל יرك. בפטל לא רק שהיבול מתמעט אלא שהענף מתנוון וכלה למגררי, ולכן ראוי שהוא נחשב יرك. בהמשך הוא מערער על קביעה זו משנה צדים, וכותב שיש לבורך על הפטל 'בורא פרי העץ' - וכן המונגן' גוז לשונו:

אבל יש לפקפק דהaca השרש על כל פנים נשאר קי'ם מה שאין כן בהבדאנגען [חציל] ולכן מסתבר לברך עליהם בורא פרי הארץ וכן המנהג. שוב בדكت' בספר הטבע בלשונם וראיתי כתוב כי אילין פירות הימבערין (והוא בלשון פוליש מאלינע) בכל שנה עולין ענפים חדשים מן השרש ורבים מענפים הישנים מתיבשים והוא כמו'ש ר'ו'ם אבל מלשון זה נראה כי רק רבים מענפים הישנים מתיבשים ולא כולם. והנגולע'ך כתבת?.

לגביו טענותו השניה – אמנים כך היה כתוב 'בספר הטבע בלשונם' ובזמןם, אך כיום ידוע לנו שלא רק **רבים** מן הענפים כלים אלא **כולם**, ואין ענף שמתקיים יותר משנתיים. בטענתו הראשונה, הוא כותב סברה דומה זו של ש"ת 'דברי מלכיאל' (עליל), והוא מבחין בין החציל לבין הפטל. בשנייהם הענף אינו מתקיים לאחר שנתיים או שלוש, אך בעוד שבחציל, הצמח כלה לגמרי, הפטל מתחדש לאחר שנתיים ושלוש, וכך אין לראות בו צמח שכלה למגרי. יש להציג ולהסביר שהמהרש"ם הסתפק ופקפק בהיתר הפטל, כי סבר שייתכן שיש לראות גם בהתחדשות שלאחר השנתיים חלק מאותו צמח, וכך יש להיחסיבו צמח רב-שנתי. הדברים מוסברים לאור מה שכתבנו על

8. ובזה שונה הפטל מן הבננה, כי הבננה מתחדשת תמיד מפקעים שתחת לאדמה, לעומת זאת הפטל מתחדש לפחות מזואור השורש.

⁹ וכן פסק גם החזון"א ערלה ס"י יב ס"ק ב ד"ה ווראה.

בדין ערלה בנוצרים.¹⁰ מוסכם כמעט על כל הפוסקים שיש למונות שונות ערלה בנצח שיוציא מן השורש, אך יש מחלוקת האם החיוב הוא מדאוריתית או מדרבן. הרשב"א בתשובה (ח"ג סי' רלז) סובר שניצר שיווצה מן השורש חייב בערלה משום מראית העין, ודין זה אינו אלא מדרבן. ספקו של המהרש"ם תלוי בשאלת אם הנצרים שיווצאים מן השורש אסורים בערלה מדאוריתית או מדרבן. אם הם אסורים מדאוריתית, אז יש לראות בכל נצר צמח עצמאי: במה אפוא שונה הפטל מן החיציל? מה בכר שצמיחה מתהדרת מן השורש, הרי היוצא מן השורש הוא צמח חדש, ואין קשר בין צמח הפטל הראשון לבין צמח הפטל השני. שיכלה בתוך שלוש שנים?! אך אם נאמר שניצר היוצא מן השורש חייב בערלה מדרבן, ומדאוריתית הוא נוחש חלק מן הצמיחה הראשונית, כי אז וודאי שונה והוא הפטל מן החיציל.

בעוד שהחיציל כליה לגמרי, הפטל חוזר ומתהדר, ומתקיים גם לאחר שלוש שנים.

ג. הבדל בין זני ה'פלוריון' לבין זני ה'פרימוקן'

לענ"ד יש להעדיף את זני ה'פרימוקן', שכן הם נתונים פרי תור שנה אחת מן הארץ, ויש להוסיף להיתר הפטל את סברתו של הרדב"ז (ח"ג סי' תקלא) שצמחי כזה מוגדר ריק, וזו לשונו:

כשעליתך לא"י ראייתי כולם נהגו בו היתר ממשמע דPsiיטה להו דהוי ודאי ירך دائ' הו ספק הא קייל"ן ספק ערלה בא"י אסור ונתחדש לי טעם אחר שאין בכל מני אילן שזרען הגרעין וועשה פרי בתור שני צזה היליך ירך הו.

אמת המידה זו אינה מוזכרת בתוספתא בבבלי, ואך לא בירושלמי, אך הרדב"ז – לאחר ששמעו מן הגננים ומאנשי המקצוע¹¹ שהציל נתון פרי תור שנה אחת מן הזרעה, ושאין אילן שמסוגל לכך – קבע שזהי אמת מידה שיש לסמוך עליה, וכן פסקו רבנים גדולים.¹² ואמנם ד"ר שמואל זילכה אמר לנו שיש קושי בהנבטה של צרע הפטל, ובדרך כלל נהוג להרבות את הפטל מיוחרים. לכן אם נרבה צמח מzon 'פרימוקן' על ידי זרעה, יתכן שהיבול הראשון יתעכב, ולא נקבל פרי תור שנה אחת. אך אם הזرع נקלט, ונבדוק את הזמן מן ההנבטה – הפרי הראשון בוודאי יהיה תור שנה אחת. כיון שכאמור אמת המידה של הרדב"ז אינה 'הלכה למשה מסיני' ואין מקורה מן התלמודים,¹³ אלא היא נובעת מידייעה בוטאנית, מסתבר מאד שבណדון דיין, גם אם יהיה עיקוב שנובע מkowski בהנבטה והפרי הראשון יתקבל לאחר שנה – אין בכך כלום. ההבדל במועד קבלת היבול הראשון נובע מכך שאילן הוא צמח רב-שנתי, ולכן התהליכים הראשונים הם איטיים יותר, ואילו צמח חד-שנתי מסוגל לתת פרי בתור שנהו הראשון, ולאחר מכן הוא

.10. 'ערלה בנצרים וחוטרים בעץ הר'ימון', אסונות עתיר 86 (תש"ע), עמ' 24-34.

¹¹ עי במאמרנו 'יחס ההלכה למדע לגבי סיוג חמץ בינויים לאילן ולירק', משואה ליצחק ב (תשס"ט), עמ' 254-258, ובפרט בעמ' 257-258 והערה 20.

12. עי' למשל ברכי יוסף שם; הגר"ע יוסף, יהוה דעת, ח"ד ס"י נב; הגר"מ אליהו, תחומיין ז, עמ' 88, וכן אמונהות עתיר 10 (תשנ"ו), עמ' 6.

¹³. ע"י "שות'ת איש מסליח ח"ב, ס"י מה, בני ברק תשמ"ט, עמ' רבד.

מתנוון. לכן מסת婢ר מאוד לפי דברי הרדב"ז, שכיוון שהפטל מסוגל לחת פרי תוך שנה אחת מהזרעה, יש להחשיבו יرك, אף שלפעמים יהיו עיקובים מלחמת הקושי בהנבטה - וגם אז הוא ייתן פרי תוך שנה אחת מן ההנבטה.

סיכום

- א. להלכה ולמעשה יש להקל ולהחשיב את הפטל יرك, וזאת משתי סיבות שהן אחת:
  1. בכל סוג הפטל, הנצר או הענף לא יתקיים יותר משנהתיים.
  2. אנו פוסקים כגאננים, שכאשר התחדשות היא מן השורש, הצמח נחשב יرك, וכך יש לראות בכל נצר צמח חדש שאינו מתקיים שלוש שנים.
- ב. מי שרצה להחמיר, יעדייף את זני ה'פרימוקן', שכן הם נותנים את היבול הראשון תוך שנה אחת מן ההנבטה.

